

GLAZBENA PODUKA U SPLITU U DRUGOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Mirjana Škunca

Nastavljajući tradiciju glazbene poduke iz prve polovine 19. stoljeća, druga polovina je u povoljnijim društveno-političkim i materijalnim uvjetima donijela i u ovom segmentu glazbene kulture Splita znatan napredak.

Iz dokumentacije proizlazi da je glazbena poduka u Splitu bila kontinuirana i u drugoj polovini prošlog stoljeća, da su je izvodili pretežno glazbeni stručnjaci, i to u praktičnom muziciranju i u teorijskim glazbenim disciplinama. Podukom su bili obuhvaćeni građani različite dobi, društvenog statusa i kulturnog interesa, što je u Splitu omogućilo ne samo širenje interesa za glazbu i kultiviranje glazbenog ukusa nego i demokratizaciju glazbe i glazbene kulture u najširem smislu riječi.

Budući da je glazba u Splitu od davnine nezaobilazni dio društvenog života i bogate kulturne tradicije, logična je pretpostavka da je podučavanje glazbe tu dugo i duboko ukorijenjeno. I zaista. Brojni podaci potvrđuju tu pretpostavku. Ali informacija o glazbenoj poduci u Splitu proizlazi i danas tek iz nekoliko članaka koji češće u okviru šireg konteksta ili na marginama donose i poneki podatak i svjedočenje da se u gradu podučavala glazba,¹ a samo iznimno je glazbena poduka u središtu zanimanja istraživača.² To je glavni razlog nastajanja ovog rada. On treba da objedini rezultate dosadašnjih

¹ Grga Novak, Povijest Splita, knjige I—IV, Split 1978; Niko Kalogjera, Povjesne crtice o glazbenim prilikama splitske Stolne crkve, Sv. Cecilija, XVIII/4, Zagreb 1924, 97—103 i 126—128; F. Pauer Peretti, La vita musicale della Dalmazia, La Rivista Dalmatica, Zara 1942, 22; Danica Božić-Bužančić, Kulturni i društveni život Splita u prvoj polovini XIX stoljeća, Dani Hvarskog kazališta, XIX stoljeće, Split 1979, 382—384; Nav. autor, Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću, Zagreb 1982, 141—144.

² Smiljana Radoičić-Kraljević, Prilog proučavanju muzičkog odgoja i obrazovanja u Splitu, Kulturna baština, V/7—8, Split 1978, 97—103; Mirjana Škunca, Glazbena poduka u Splitu u prijelaznim desetljećima (1882—1918), Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, OOUR za prirodoslovno-matematičke znanosti i odgojna područja u Splitu, Split 1989, 331—339.

istraživanja i rada njegova autora na ovoj temi³ te da na temelju sačuvane građe i onovremenih članaka u tisku bude prilog postojećim saznanjima.

Briga za osposobljavanje novog i mladog naraštaja pjevača i svirača bila je stalno prisutna u Splitu u razdoblju koje nas ovdje zanima — u drugoj polovini 19. stoljeća, to više što ona obuhvaća preporodno razdoblje (1860—1882) i prva desetljeća nakon ponarođenja općinske uprave u Splitu (1882) kada se u sklopu kulturno-umjetničke nadgradnje glazbi i zbog izvanmuzičkih — političkih — razloga pridavalo posebno veliko značenje. Poput karika u lancu rezultati ove brige o vlastitom glazbenom kadru i pomlatku bili su jednim svojim dijelom posljedica prethodnih nastojanja — iz prve polovine stoljeća — i nadovezuju se na njih pa je radi usporedbe i boljeg sagledavanja slijeda vrijedno barem neke napomenuti. Glazbena poduka je (vjerojatno od samog osnutka 1700. g.) bila i sastavni dio obrazovanja u splitskoj klasičnoj gimnaziji, jednoj od najuglednijih i najstarijih školskih ustanova u gradu. Tako iz njene kronike saznajemo da su učenici gimnazije primjerice 1818. g. priredili u dominikanskoj crkvi⁴ u Splitu, a na kraju školske godine 1826/27, u svečano ukrašenim prostorijama Nadbiskupije⁵ literarnu, instrumentalnu i vokalnu akademiju.⁶ »Signori diletanti«, odnosno splitski ljubitelji glazbe koji su u dokolici muzicirali i za slušaoce na javnim priredbama, izvode u dvorani Società del Casino di Spalato, 12. veljače 1826. navečer u povodu rođendana cara Franje I prigodnu kantatu Giuseppea Raffaelia na stihove Nikole Ivelija Splićanina.⁷ Godine 1834. u gradskom kazalištu (vjerojatno onome koje je 1825. g. podigao splitski trgovac i obrtnik Josip Veseljković, jer drugoga kazališta tada u Splitu nije bilo)^{7a} izvode »diletanti i učenici« pod vodstvom svog učitelja Domenica Baroccia njegovu kantatu.⁸ Uoči i na sam dan godišnjice careva rođenja 11. i 12. veljače 1835. g. u kazalištu domaći diletanti izvode dramu *La clemenza di Tito*, vojna muzika svira uz pozdravne plotune s tvrđava, u katedrali se izvode misa i *Te Deum*, dok je navečer bio priređen kraljevski ples.⁹ No izvještavajući o prilikama u splitskom okrugu 1822. g. poglavar Enrico Reha navodi da je u Splitu manjkalo učitelja glazbe a slično je stanje vjerojatno i 1849. g. bilo povod preporuci učenicima gimnazije da prihvate podučavanje vokalne i instrumentalne glazbe koja im se tamo nudi uz naplatu.

³ U okviru moje magistarske radnje *Glazbeni život u Splitu u doba narodnog preporoda (1860—1882)* obranjene na Muzičkoj akademiji u Zagrebu (1984) i doktorske disertacije *Glazbeni život u Splitu u prijelaznim desetljećima (1882—1918)* obranjenj na Filozofskom fakultetu u Zadru (1987).

⁴ To je kasnije obnovljena crkva u današnjoj Hrvojevoj ulici, preko puta Srebrnih vrata Dioklecijanove palače.

⁵ Zgrada uz katedralu Sv. Dujma, izgorjela 1924. g.

⁶ Usp. Kronika klasične gimnazije u Splitu (čuva se zajedno s cijelim arhivom škole u Historijskom arhivu Dalmacije u Splitu).

⁷ Usp. obavijest o priredbi u Muzeju grada Splita, arhiv kazališta (K-I/I-X).

^{7a} Veseljkovićevo privremeno drveno kazalište nalazilo se na prostoru iza zgrade današnje Lučke kapetanije.

⁸ Kao u bilj. 5.

⁹ Kao u bilj. 5.

I u drugoj polovini 19. stoljeća glazba se u Splitu podučavala u okviru društvenih institucija i privatno. U jednom članku zadarskog onovremenog glasila »Il Nazionale« iz 1865. g. može se pročitati: »Od davnine boravilo je u našem gradu uvijek više učitelja muzike i kako im naknada za rad nije bila velika, podučavali su (privatno, op. M. Šk.) u sviranju i pjevanju.«¹⁰ Tradiciju glazbene poduke u Splitu iz prethodnih desetljeća nastavljaju i u drugoj polovini stoljeća malobrojni glazbeni profesionalci raspoređeni po postojećim žarištima glazbenog izvođenja i obrazovanja u gradu o kojima brinu općinska uprava i katedrala. Za uvježbavanje postojećeg i obrazovanje novog izvođačkog kadra u svojim instrumentalnim ansamblima *Gradske glazbe (Banda cittadina)* i orkestra za pratnje gostujućih družina u izvođenju opernih predstava u kazalištu, kao i za pratnju svećanih bogoslužja u katedrali (*Orchestra civica*), općinska uprava je šezdesetih godina zaposlila dvojicu glazbenih profesionalaca. »I sada postoje ovdje« — navodi »Il Nazionale« 1863. g. — »tri učitelja muzike: gospoda Visetti, Malek¹¹ i Beneggi. Prvi, maestro di capella kod ovdašnje katedrale je namještenik crkve i potpomognut od općine; Malek ima dužnost podučavati općinsku glazbu i povećavati je novim učenicima; Beneggi daje poduku iz violine i trebao bi upravljati orkestrom našega kazališta u opernim izvedbama. Obojica su u službi općine. Malek osim toga daje instrukcije u nedavno osnovanoj školi pjevanja,¹² poduprt od nekolicine darodavaca koji mu osiguravaju mjesečnu plaću. Svi zatim privatno podučavaju glazbu što znatno povećava njihove prihode.«¹³ Paolo Malik, inače flautist,¹⁴ bio je dakle zadužen za rad i podučavanje svirača na duhačkim instrumentima a violinist i dirigent Gianbattista Beneggi je trebao voditi brigu o radu orkestra i o poduci svirača gudačkih instrumenata.¹⁵ Izvođenje glazbe u katedrali bilo je na njezin trošak povjereno Albertu Visettiju.¹⁶ Sačuvani podaci¹⁷ govore da su rezultati rada Malika i Beneggia bili vrlo slabi. Ansambli kojima su bili na čelu nisu se zbog slabe kvalitete često mjesecima mogli pojavljivati u javnosti a i broj učenika se svodio na nedopustivi i besperspektivni minimum. Visetti se naprotiv, uz dužnosti svoje službe u katedrali uspješno bavio i pedagoškim radom. Besplatnom podukom on je odgajao pjevače crkvene kapele, ali je odgojio i nekoliko vrsnih solista kao što su Stefano Kalašić »zapisan kao drugi bas u Milanskoj Scali«¹⁸ i Michele Cvitić te pjevačice Marianna Dešković, Marianna

¹⁰ X (Edoardo Tacconi), Sull'insegnamento musicale in Spalato I, »Il Nazionale«, Zadar, IV, od 6. XII. 1865.

¹¹ Radi se o glazbeniku Paolu Maliku. Njegovo prezime je ovdje krivo navedeno.

¹² Ovo se odnosi na školu društva Gabinetto di lettura ili pak ansambla Banda cittadina koji je Malik vodio kao kapelnik.

¹³ Kao u bilj. 10.

¹⁴ Usp. »Il Nazionale«, Zadar, IX, od 16. XI. 1870.

¹⁵ Usp. »Il Nazionale«, Zadar, III, od 17. XII. 1864.

¹⁶ Usp. M. Škunca, Splitski skladatelj Alberto Visetti, skica za portret, AM, 20/1–2, Zagreb 1989, 93–114.

¹⁷ Kao u bilj. 10 i 15.

¹⁸ Kao u bilj. 15.

Roić i Orsolina Defranceschi. Za razliku od svojih prethodnika Visetti je još veće poštovanje svojih sugrađana uživao kao učitelj klavira. »Iz Visettieva su škole izašli mnogi pijanisti a među njima nekoliko vrlo spretnih, dovoljno je da od njih izdvojimo sestre Dudan, Mariannu Roić, Petra pl. Tartagliu i Abrama Porlitzu. Dok je prije klavir bio u Splitu rijetkost, sada su ga nje-govom (Vissettievom, op. M. Šk.) zaslugom puni grad i predgrađa (zvuka kla-vira valjda, op. M. Šk.) — piše »Il Nazionale« 1864. g.¹⁹ Nakon osnivanja *Slav-janske narodne čitaonice* u Splitu Visetti je preuzeo brigu o njenim glazbe-nim aktivnostima.²⁰ Podučavao je njene članove u pjevanju i sviranju klavi-ra a u proljeće 1846. g. pokrenuo je osnivanje »škole narodnog pjevanja« i malog pjevačkog zbora za koji je sam skladao početni repertoar. Nakon sve-ga nekoliko mjeseci svoga postojanja ta je škola okupljala dvadesetak uče-nika obaju spolova i dobi od 8 do 30 godina pa su polaznici stoga bili podije-ljeni u tri sekcije: dvije muške (za odrasle i dječake) i jednu za djevojke. Ka-da su se krajem 1864. i tokom 1865. g. u gradu razbuktale polemike o izvo-đenju glazbe i o glazbenoj poduci u njemu,²¹ Visetti je bio predložen kao rješenje za poduku u pjevanju i klaviru a prijedlog je bio potkrijepljen re-zultatima koje je pokazao tokom više od 30 godina svog djelovanja u Splitu. No protivnička struja je zagovarala Malika koji je — kao što je već navede-no — također, vjerojatno pod okriljem autonomaske čitaonice *Gabinetto di lettura* ili pak općinskog ansambla *Banda cittadina* otvorio školu pjevanja²² a predlagalo se i pozivanje neke treće, nove osobe za tu svrhu. Koliko je bilo teško usuglasiti mišljenja i želje te donijeti odluku svjedoči činjenica da rješenje za glazbenu poduku u gradu tada nije nađeno. Visetti sve do 1872. g., kada je vjerojatno umirovljen napustio grad Split, nastavlja svoj rad u *Slavjanskoj narodnoj čitaonici* a brigu o ansamblu *Banda cittadina* nakon izmirenja splitskih »filharmoničara« prihvatio je zajedno s podukom duhača krajem 1866. g. Ivan Jedlička.²³ U takvim prilikama kada je nesloga onemogućila pronalaženje pravoga zajedničkog rješenja, glazbena je podu-ka bila prepuštena privatnoj inicijativi i odvijala se stihijski, na nekoliko mjesta jednim od dosad navedenih načina.

Polovinom sedamdesetih godina splitski glazbeni život će povesti nova generacija glazbenih profesionalaca. Već u proljeće 1876. g. spominje se u tisku²⁴ na mjestu orguljaša i kapelnika u katedrali Eligio Bonamici a očeku-

¹⁹ Isto mjesto.

²⁰ Usp. M. Škunca, Glazba u Slavjanskoj narodnoj čitaonici u Splitu u do-ba narodnog preporoda (1860–1882), AM, 15/1, Zagreb 1984, 37–66.

²¹ X (Edoardo Tacconi, Sull'insegnamento musicale in Spalato I, II, »Il Nazionale«, Zadar, IV, od 6. XII. 1865. i V, od 3. I. 1866; Petar Tartaglia, Veni-amo sollecitati di pubblicare il seguente scritto sulla Musica in Spalato, »Il Na-zionale«, Zadar, V, od 17. I. 1866.

²² Usp. »Il Nazionale«, Zadar, IV, od 8. III. 1865.

²³ Usp. »Il Nazionale«, Zadar, V, od 5. XII. 1866.

²⁴ Prema podacima splitske Nadbiskupije u navodu N. Kalogjera Eligio Bo-namici je postao orguljaš splitske katedralne crkve Sv. Dujma 1. V. 1875. Usp. N. Kalogjera, Povjesne crtice ..., 160.

je se da mu pri izvođenju glazbe u katedrali pomognu i »druga dvojica profesionalnih glazbenika u ovom gradu«.²⁵ Bili su to mladi violinist Napoleone Marcocchia koji se nakon upravo završenog studija violine na konzervatoriju u Milanu vratio u Split i vodio sa zapaženim uspjehom orkestar prilikom opernih gostovanja te Tomo Grossmann za kojega se zna samo da je bio učitelj glazbe²⁶ i prvi učitelj narodnjačkoga konkurentskog ansambla tipa gradske glazbe tzv. *Narodne glazbe* pri njenom osnivanju.²⁷ Godinu dana kasnije *Narodnu glazbu* vodi Ivan Jedlička a sljedeće godine započinje na čelu *Bande cittadine* svoje djelovanje u Splitu Čeh Francesco Wanisek.²⁸ Svi su se oni vjerojatno bavili i podučavanjem glazbe, ali je taj dio njihove djelatnosti vrlo rijetko bio predmet interesa izvjestitelja u novinskim glasilima pa prema tome i tek povremeno registriran u tadašnjem tisku. To istodobno dokazuje da se ni tada još nije radilo o organiziranoj sistematski vođenoj glazbenoj poduci u gradu, nego o privatnim intervencijama kada se za njih ukazala prilika i pojavio interes kod građana.

Glazba je zadržala svoje mjesto i u odgojno-obrazovnom programu splitske klasične gimnazije. U ljeto 1863. g. list »Il Nazionale« donosi izvještaj sa završne školske svečanosti iz kojega proizlazi da su u okviru programa učenici gimnazije pjevali uz pratnju gradskog orkestra.²⁹ Učitelj glazbe nije naveden, no budući da je nastup pratio gradski orkestar za koji su tada bili zaduženi Malik i Beneggi, realno je pretpostaviti da su obojica ili jedan od njih podučavali glazbu i u splitskoj gimnaziji. Toga se posla 1879. g. prihvatio Bonamici koji je nakon dvije godine rada s učenicima priredio na kraju školske godine u ljeto 1881. glazbenu akademiju.³⁰ Tom su prilikom bili zapaženi i pohvaljeni nastupi pjevačkog zbora, pjevača solista te čak i jednog violinista.

Zanimljiv je prilog koji je glazbenoj poduci u Splitu dala svojim nastojanjima Visettieva učenica Marianna Dešković. I sama glazbeni amater, ona je nakon dužeg vremena uspješna privatnog podučavanja priredila u proljeće 1880. g. u prostorijama svoga doma koncert na kojemu je u atmosferi porodične svečanosti predstavila javnosti svoje najbolje učenike pjevanja i klavira. Za tu je priliku uspjela okupiti i »odličan mali orkestar sastavljen od profesionalaca i amatera«, kao i »zbor s više od 30 diletanata oba spola« koje je sama podučavala.³¹ Muziciranje solista i ansambala trebalo je potaknuti i rad na području glazbene poduke u gradu, ali i ohrabriti osnivanje filharmonijskog društva u Splitu, u kojemu bi i glazbena poduka našla okrilje i odgovarajuće uvjete za organizirane oblike sistematskog rada.

²⁵ Usp. »Narodni list«, Zadar, XV, od 22. IV. 1876.

²⁶ Nevenka Bezic-Božanić, Stanovništvo Splita u vrijeme borbe za narodni preporod (1870–1882), Hrvatski narodni preporod u Splitu, Split 1984, 144.

²⁷ Usp. »Narodni list«, Zadar, XVI, od 17. II. 1877.

²⁸ Usp. »L'Avvenire«, Split, IV, od 4. I. 1878.

²⁹ Usp. »Il Nazionale«, Zadar, II, od 1. VIII. 1863.

³⁰ Usp. Accademia musicale, »L'Avvenire«, Split, VII, od 25. VII. 1881.

³¹ Concerto, »L'Avvenire«, Split, VI, od 23. IV. 1880.

Pobjeda narodnjaka u Splitu 1882. na izborima za općinsku upravu obrnula je raspored i ulogu političkih snaga u gradu pa za razliku od dotadašnjeg primata autonomaški i protalijanski opredijeljenih kulturnih činilaca sada prednost imaju ideje, institucije i manifestacije narodnjaka. Doduše, i nakon ponarođenja općinske uprave politički i društveni antagonizmi te skromne a razjedinjenosti i neslogom građana još i znatno osiromašene materijalne mogućnosti otežavale su i bolje organiziranje glazbene poduke, ali desetljeća koja slijede donose i ovome segmentu glazbene kulture Splita značajan napredak. Temelj tome su ipak povoljnije društvene i gospodarske prilike jer su one dopustile da se veća pažnja i materijalna sredstva ulažu u kulturno-umjetničke aktivnosti i nastojanja oko njihova unapređivanja. Kako je i dalje jedno od područja najšireg i najmasovnijega gradskog kulturnog interesa bila glazba, pokazalo se vrlo brzo da je ne samo najkraći i najdjelotvorniji već zapravo jedini mogući put do bogatijeg i kvalitetnijega glazbenog života osposobljavanje barem dijela potrebnih glazbenih kadrova i u vlastitoj sredini dobro organiziranom kvalitetnom i sistematskom stručnom glazbenom podukom. Raspoloživi podaci pokazuju da su inicijative bile brojne.

Još krajem 1881. g. osnovano filharmonijsko društvo — *Società filarmonica di Spalato* — svojim je Statutom reguliralo među područjima svoga djelovanja i podučavanje glazbe ističući da »ima za cilj širenje glazbene umjetnosti putem poduke i priređivanja povremenih glazbenih priredaba ljubiteljima glazbe. U tu svrhu Društvo će pribaviti učitelja klavira i pjevanja te za gudačke instrumente. Ako sredstva budu dopuštala, Društvo će imati:

A) učitelja klavira i pjevanja koji bi osim poduke učenicima bio obavezan da pripremi i vodi glazbene priredbe;

B) učitelja gudačkih instrumenata

C) učitelja duhačkih instrumenata.

Po potrebi a uvijek prema raspoloživim sredstvima bit će učiteljima dodijeljeni pomoćnici.³²

Učitelje i njihove asistente izabire uprava Društva, i to na period od godinu dana. Za utvrđenu plaću koja bi se isplaćivala u mjesečnim ratama, oni su bili obavezni u skladu sa statutom »podučavati učenike u pjevanju i sviranju na instrumentima, pomoći njima kao i gospodi diletantima na pokusima u cilju boljeg uspjeha glazbenih priredaba, i to u dane i sate određene od uprave, i konačno izvesti sami po koju kompoziciju na povremenim priredbama, a na zahtjev uprave».³³ Već iz prethodnog da se zaključiti da je ovo filharmonijsko društvo poklanjalo značajnu pažnju glazbenom pomlatku. U posebnom poglavlju statuta reguliran je raspored poduke u zasebnim muškim i ženskim grupama. Rad s pokusnim rokom od tri mjeseca pratio je nadzornik a svakoga lipnja bili su predviđeni učenički ispiti kojima su

³² Statuto della Società filarmonica di Spalato, Muzej grada Splita, Glazbena društva, čl. 1. i 2.

³³ Isto, čl. 48.

mogli prisustvovati svi članovi i uzvanici. Bile su predviđene i nagrade najuspješnijim učenicima. Ako im je to dopuštala razina njihova izvođačkog umijeća, učenici su mogli sudjelovati i na priredbama koje je Društvo bilo obavezno pripremati četini puta godišnje za svoje članove a u čijim su programima s odabranim vokalnim i instrumentalnim skladbama ili ulomcima, surađivali s diletantima i profesionalni glazbenici u gradu ili na gostovanju. No sve su glazbene priredbe trebale biti ponajprije »ugodne vježbe u kojima gospoda diletanti i učenici bez ikakvih pretenzija na majstorsku izvedbu žele ohrabrenje. Ako si netko za vrijeme njihova trajanja, protivno svim očekivanjima dozvoli neku nepriličnu kritiku ili izraz prezira, bit će odmah od uprave udaljen.«³⁴ Dok statut s jedne strane štiti nastojanja članova Društva, dotle im s druge strane omogućuje i javnu djelatnost: »Uprava će moći u društenim i drugim prostorijama davati javne priredbe s djelomičnim ili potpunim plaćanjem društvu. I u navedenim priredbama obavezni su sudjelovati kako članovi diletanti tako naročito učenici i učitelji. U slučajevima kada se u korist domaćih institucija ili u javnu svrhu ili privatnu korist, ili u slučaju pristanka na poziv drugih društava ili zainteresiranih pojedinaca, bude ukazala potreba suradnje *Filharmonijskog društva* za javne priredbe uz plaćanje ili besplatno, uprava je nadležna odlučiti u pitanju realizatora tih priredaba da li učitelji i učenici treba da sudjeluju besplatno.«³⁵

Duša rada Društva koje je jedva mjesec dana nakon osnivačke skupštine imalo 202 podupiruća člana i započelo rad u tri tečaja sa šest sati poduke dnevno, bio je od osnutka pa tokom prvih 16 godina njegova djelovanja i uspona Talijan Salvatore Strino.³⁶ Došavši u Split s afirmacijom skladatelja, dirigenta i pedagoga, on se tu potvrdio u ulozi agilnog voditelja Društva te njegova učitelja klavira, pjevanja i gudačkih instrumenata. Za duhačke instrumente pomagala mu je povremeno nekolicina glazbenih profesionalaca angažiranih inače glavninom u ansamblu *Banda cittadina*. Prosječno svaka dva mjeseca izlazio je pred javnost s diletantima i učenicima u novom programu s iznenađenjem u izboru glazbe ili među izvođačima. Tu su se naročito isticali pjevači i pijanisti a među njima prednjače bas Giovanni Scarneo i pijanistica Adelina Vušković kojima je i uz njegovu pomoć i podršku glazba postala profesija. No kada *Società filarmonica di Spalato* iz političkih razloga nije uspjela dobiti mjesto u programu djelatnosti novopodignutog *Općinskog kazališta*, njen radni polet jenjava a nakon Strinova odlaska iz Splita (1896. ili 1897. g.) djelatnost Društva pa i ona glazbeno-pedagoška u stalnom je opadanju do konačnoga gašenja (1915).

Više izgleda u novom političkom kontekstu imalo je društvo »Zvonimir«. Iako osnovano još 1884. g., društvo »Zvonimir« se tek u proljeće 1889. g. proširujući djelokrug u sklopu reorganizacije Društva iz »pjevačkog« u »muzikalno« društvo, spremao otvoriti školu koja će biti »pristupljiva svakom mještaninu, a pitomci će se uzgajati za zborove i orkestru, obzirom na pot-

³⁴ Isto, čl. 53.

³⁵ Isto, čl. 54.

³⁶ Usp. »Il Dalmata«, Zadar, XVII, od 21. i 25. I. 1882 te XXII, od 20. X. 1897.

rebe kazališta.³⁷ Pravilnikom reorganiziranog Društva bilo je zacrtano uzdržavanje učitelja za pjevanje i orkestarske instrumente, no u praksi se pošlo postepeno. Dolaskom mladog zagrebačkog dirigenta Nikole Fallera (1862—1938) na mjesto zborovođe »Zvonimira« započela je od jeseni 1889. g. poduka glazbene teorije i pjevanja³⁸ na koju su uskoro s posebnim obzirom pozvane i »krasotice«.³⁹ Usporedo s porastom broja zainteresiranih i uređenjem male društvene dvorane za priredbe počela je angažiranjem Franje Šilera poduka u sviranju violine,⁴⁰ a zatim sljedeće godine i poduka u sviranju klavira.⁴¹ Na koncertu »Zvonimira« krajem 1890. u program su bili uključeni i učenici. Među pjevačima nastupila je Fallerova učenica Nelly Gentilizza a svježinu je unio nastup »grupe od šesnaest guslača s učiteljem Šilerom«.⁴² Kada je zamijenivši Fallera u jesen iduće godine (1891) stigao na mjesto zborovođe Društva mladi zagrebački pijanist, violinist i skladatelj Vjekoslav Rosenberg Ružić (1870—1954), preuzeo je on i kompletnu poduku u društvenoj glazbenoj školi gdje je tada već postojala »škola za glasovir s 18 učenica u tri odjela, zatim škola za guslanje sa 16 učenika u tri odjela i škola pjevanja s 30 pjevača u dva odjela«.⁴³ U jesen 1892. g. već se uz pomoć violončelista, inače glazbenog diletanta A. Namera podučava i sviranje na violončelu i kontrabasu te ravnanje tamburaškim zborom,⁴⁴ a godinu dana kasnije otvorena je i »škola violine za gospojice«.⁴⁵ U ljeto 1894. g. izvijestilac lista »Jedinstvo« opširno se i blagonaklono osvrće na ispitni koncert učenika »Zvonimirove« glazbene škole među kojima se mogu uočiti i imena budućih čestih i uspješnih sudionika koncertnih priredaba u gradu kao što su violinisti Egidi-je Nonveiller, Petar Grisogono, V. Jakša, pijanistice Amalija Stazić, sestre Anka i Regina Mikičević te buduću zborovođu i orguljaša Albert Tijanić.⁴⁶ Početkom 1896. impresionirani izvijestilac »Narodnog lista« tvrdi da škola »Zvonimira« sa svojih 96 pitomaca postaje »pravim glazbenim zavodom«,⁴⁷ a u jesen iste godine ponosno ističe da 150 učenika i učenica škole podučavaju dva učitelja i učiteljice (prva žena među glazbenim profesionalcima u Splitu) koji su apsolvirali konzervatorije. Mislio je na violinista Armanda Meneghella-Dinčića,⁴⁸ dirigenta, skladatelja i učitelja pjevanja Lorenza Perigozza i pijanisticu Paulu Goršetić, koji su svojim složnim solidnim i stručnim radom prezentiranim i provjeravanim na neobično hvaljenim godišnjim ispitnim koncertima naj-

³⁷ Usp. »Narod«, Split, VI, od 12. III. 1889.

³⁸ Usp. Isto, VI, od 15. X. 1889.

³⁹ Usp. »Narod«, Split, VI, od 12. XI. 1889.

⁴⁰ Usp. Isto, VI, od 15. XI. i 21. XII. 1889.

⁴¹ Usp. Isto, VII, od 14. X. 1890.

⁴² Usp. Isto, VII, od 23. XII. 1890.

⁴³ Usp. Isto, VIII, od 27. X. 1891.

⁴⁴ Usp. Isto, IX, od 25. XI. 1892.

⁴⁵ Usp. Isto, X, od 5. XII. 1893.

⁴⁶ Usp. »Jedinstvo«, Split, I, od 17. VII. 1894.

⁴⁷ Usp. »Narodni list«, Zadar, XXV, od 12. II. 1896.

⁴⁸ Usp. Slobodan Zmikić, Armando Meneghello-Dinčić splitski violinski virtuoz (1873—1925), Kulturna baština, XII/17, Split 1987, 73—87.

više pridonijeli afirmaciji glazbene škole »Zvonimira« u ovoj fazi razvoja.⁴⁹ Kao primjer neka svojim izborom skladbi posluži program ispitnog koncerta 1897. g. u kojemu solistička, zbarska i komorna djela Beethovena, Schuberta i Mendelssohna znače da je proces formiranja i kultiviranja glazbenog ukusa tada polazio već i s područja glazbene poduke stvarajući tu čvrsti temelj potrebnim inovacijama u glazbenom životu sredine:

1. Schultze: Sarafan, za dva glasovira
2. Singella: Fantazija iz Aide, za violinu
3. Bellini: Duet (canon), za dva soprana
- 4.a) Burgmuller: Etide
- b) Zajc: Večer na Savi, glasovir
5. Beethoven: Kvartet op. 8 (!, vjerojatno op. 18) br. 2 (Finale)
6. Schubert: Serenada, za dva glasovira
7. Mendelssohn: Oprostna pjesma Ptice selice za ženski zbor
8. Allard: Napitnica, za violinu
- 9.a) Beethoven: Sonata XIII (vjerojatno op. 13)
- b) Karganoff: Ruski ples
- c) Burgmuller: Etude, za glasovir

10. Lijepa naša domovina za 24 pitomca gusla i dva glasovira na četiri ruke.⁵⁰

U to se vrijeme u redove polaznika glazbene škole »Zvonimira« uključio i J. Hatze na poticaj svoga dotadašnjeg privatnog učitelja glazbe L. Perigozza.

Tako je društvo »Zvonimir« sa svojom glazbenom školom postalo najživlje, najposjećenije i najutjecajnije žarište smišljenoga pedagoškog djelovanja i neposredne primjene njegovih rezultata u praksi glazbene reprodukcije u Splitu. No smjenjivanje zborovođe i učitelja glazbe koje je krajem stoljeća uslijedilo otežavalo je i rad glazbene škole »Zvonimira«. Odlaskom Perigozza i P. Goršetić-Begović nastala je praznina koju unatoč marljivoj radu, znanju i požrtvornosti nije mogao ispuniti sam preostali Meneghello a ni zborovođe koji su se sve do 1905. g. smjenjivali gotovo svake godine. Stari polet radu društvene glazbene škole nije uspio vratiti ni Hatze kada se nakon završenog studija glazbe u Pesaru vratio u Split i 1905. preuzeo vodstvo »Zvonimira«.

No u isto vrijeme dok jedina društvena škola u gradu životari boreći se za polaznike i nastavnike, glazbena poduka u Splitu nije u opadanju, naprotiv ona doživljava procvat zahvaljujući privatnoj inicijativi. Izuzimajući kvalitetnu ali u organizacijskom pogledu improviziranu glazbenu poduku kakvu su nakon svojih društvenih obaveza davali za svog boravka u Splitu kapelnici *Bande cittadine* i društva *Società filarmonica di Spalato* te *Narodne glazbe* i pogotovo zborovođe društva »Zvonimir« Franjo Serafin Vilhar (1852—1928), N. Faller,⁵¹ V. Rosenberg Ružić i L. Perigozzo⁵² kao i poduku koju su u težnji

⁴⁹ Usp. »Narodni list«, Zadar, XXV, od 21. XI. 1896; »Jedinstvo«, Split, V, od 29. VII. 1898. te VIII, od 15. XI. 1901.

⁵⁰ Usp. »Jedinstvo«, Split, IV, od 13. VII. 1897.

⁵¹ N. Faller je podučavao »osim u 'Zvonimiru' i privatno glazbenu teoriju i glasoviranje (na četiri jezika)«, »Narod«, Split, VI, od 11. X. 1889.

⁵² Usp. »Narodni list«, Zadar, XLVIII, od 13. I. 1909.

za poboljšanjem svoga materijalnog stanja i statusa nudili praktički svi koji su o glazbi ili na nekom instrumentu iole znali i umjeli, njeni su nosioci obrazovani i sposobni glazbeni profesionalci u gradu koji okupljaju učenike u vlastite privatne škole sa solidnom i sistematičnom podukom u raznim glazbenim disciplinama.

Među prvim koji su privukli pažnju javnosti svojim pedagoškim radom bio je Eligio Bonamici (1847–1915). Već od osamdesetih godina, osobito nakon što je 1886. g. morao kao Talijan napustiti mjesto orguljaša u splitskoj katedrali, on je brojnim učenicima pružao ne samo poduku u pjevanju i u sviranju klavira nego za njih i skladao i posvećivao im svoje skladbe⁵³ pa se njegova privatna škola uspijevala održati unatoč skorom otvaranju drugih privatnih škola u gradu kojih je prednost bila i slavenska nacionalnost njihovih pokretača i voditelja. Još 1909. g. u tisku su zabilježeni koncerti koje je Bonamici sa svojim učenicima priređivao u foajeu kazališta⁵⁴ i u dvorani društva *Società filarmonica di Spalato (Filarmonica)*⁵⁵ a to je potkraj poodmakle životne dobi potrajalo sve do njegove iznenadne smrti početkom 1915. g. »Naše jedinstvo« ju je popratilo izrazima sućuti njegovoj obitelji spominjući ga sa zahvalnošću kao »učitelja muzike i pjevanja koji je nekada, davno sam u Splitu muzički izobrazio mnoštvo njih«.⁵⁶ Kad je Hatze 1905. preuzeo vodstvo »Zvonimira«, Meneghello je napustio Društvo i više pažnje posvetio solističkoj reproduktivnoj djelatnosti i pedagoškom radu koji se od početka 1907. g.⁵⁷ odvijao u njegovoj vlastitoj privatnoj »muzikalnoj i vokalnoj školi«.⁵⁸ U njoj su zainteresirani razne dobi mogli učiti pjevanje i sviranje na gudačkim instrumentima i na klaviru, zatim još i na duhačkim instrumentima i mandolini, a mogli su usto prema mogućnostima i interesu muzicirati i u orkestru ili kakvom komornom sastavu u čemu je bila posebna vrijednost i privlačnost ove škole. Naime, već nakon prvih nastupa bila je bez rezerve pozdravljena Meneghellova inicijativa da osnuje u gradu »privatnu skupnu školu« kakve dosada nije bilo.⁵⁹ Učeći sviranje na instrumentu i muziciranjem u orkestru započeli su kod Meneghella svoju glazbenu praksu i gimnazijalci Jakov Gotovac i Ivo Tijardović.

Uz navedene, podučavale su u vlastitim privatnim školama pijanistice Vinka Čipin (od 1910)⁶⁰ i Jelka Karlovac (od 1915).⁶¹ Josip Hatze je 1907. otvorio školu za pjevanje⁶² u kojoj je podučavao i klavir⁶³ i teoretske glazbene discipline a među njegovim učenicima susreću se mnogi budući uspješni

⁵³ Usp. »Il Dalmata«, Zadar, XXIII, od 11. I. i 17. III. 1888.

⁵⁴ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XVI, od 15. VI. 1909.

⁵⁵ Usp. Isto, od 18. XI. 1909; »Il Dalmata«, Zadar, XLIV, od 27. XI. 1909.

⁵⁶ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XXII, od 16. I. 1915.

⁵⁷ Bilo je to dakle prije 1910. g. (S. Radošević-Kraljević, *Prilog...*, 101.)

⁵⁸ Usp. »Narodni list«, Zadar, XLIX, od 30. XI. 1910.

⁵⁹ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XIV, od 18. VI. 1907. te XV, od 25. I. 1908.

⁶⁰ Usp. »Sloboda«, Split, VI, od 12. I. 1910.

⁶¹ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XXII, od 12. X. 1915. te XXIV, od 20. IV. 1917.

⁶² Usp. »Sloboda«, Split, IV, od 8. I. 1908.

⁶³ Usp. Isto, IX od 11. III. 1913.

i ugledni glazbeni profesionalci — primjerice pjevači Cvijeta Cindro⁶⁴ i Noe Matošić⁶⁵ te skladatelji J. Gotovac,⁶⁶ vjerojatno i Ivo Parać⁶⁷ i Antun Dobronić.⁶⁸ Krajem 1909. najavio je a nakon svog konačnog preseljenja u Split 1914. g i ostvario privatnu glazbenu poduku i tadašnji kapelnik *Narodne glazbe* a kasnije i zborovođa »Zvonimira« Ciril Metod Hrazdira (1868—1926) nastojeći i tako ponovno probuditi ambicije da se u Splitu uz orkestar osnuje i pjevački zbor kojim bi se mogao i s manjim sredstvima osigurati bogatiji kazališni život u gradu.⁶⁹ U jesen 1912. poziva zainteresirane u »privatnu školu iz glasbene kompozicije i za državne ispite iz glasbe (...) apsolvant kompozicijskog i dirigentskog odjeljenja praškog konzervatorija i ispitani učitelj pjevanja i glasbe za srednje i strukovne škole« Antun Dobronić.⁷⁰ Od jeseni 1915. započela je svoju dugu uspješnu karijeru pedagoga solo-pjevanja Cvijeta Cindro,⁷¹ a u rujnu 1916. ponudio je privatnu glazbenu poduku u svome splitskom stanu daroviti apsolvant konzervatorija u Trstu Josip Bozzotti Obrovic⁷² iz već generacijama poznate trogirске obitelji glazbenika.

Ali ni time tadašnje mogućnosti učenja glazbe u Splitu nisu iscrpljene. I u drugoj polovini stoljeća nastavila su se nastojanja u katedrali u kojoj se također povremeno »zbog višeg stepena crkvenog pjevanja« održavaju poduke u pjevanju i po tri puta tjedno.⁷³ Poduka u pjevanju i sviranju bila je i dalje sastavni dio obrazovanja u splitskom sjemeništu te klasičnoj i realnoj gimnaziji, kao i u drugim školama srednjeg stupnja otvorenih u Splitu krajem prošlog i početkom ovog stoljeća. Tako primjerice N. Faller odmah nakon svoga dolaska u Split kao zborovođa »Zvonimira« bi određen za »profesora pjevanja od I—VIII. razreda dvije ure na nedjelju« na splitskoj gimnaziji. Prema zapisu kroničara taj »absolvirani konzervatorista Beča i Pariza imao je 17 učenika« a pohađanje je bilo »relativno obavezno ili slobodno«.⁷⁴ Prije Fallera za taj je dio nastave u sjemeništu i gimnaziji bio zadužen F. S. Vilhar.⁷⁵ S marom i uspjehom nastavu za gimnazijalce održavali su A. Dobro-

⁶⁴ Usp. Isto, VII, od 4. i 8. XI. 1911.

⁶⁵ Usp. »Jedinstvo«, Split, VII, od 7. IX. 1900.

⁶⁶ Usp. Jevto Milović, Razgovor s Jakovom Gotovcem o umjetničkom stvaranju, »Zadarska revija«, 1970, XIX, 3, 281.

⁶⁷ Do otvaranja vlastite glazbene škole Hatze je povremeno predavao »Pjevanje« i učenicima gimnazije među kojima se do 1908. nalazio i Ivo Parać (godišnjaci gimnazije).

⁶⁸ Prema Hatzeovim izjavama bilo je to prije Dobronićeva odlaska na studij glazbe u Prag (usporedi S. i B. Radica, Josip Hatze — biografija, rukopis kod Rubena Radice).

⁶⁹ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XVI, od 28. XI. 1909.

⁷⁰ Usp. »Sloboda«, Split, VIII, od 19. X. 1912.

⁷¹ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XXII, od 1. X. 1915.

⁷² Usp. Isto, XXIII, od 21. IX. 1916.

⁷³ Usp. »Narod«, Split, VIII, od 27. X. 1891.

⁷⁴ Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu, za školsku godinu 1889/90, br. 16, Historijski arhiv Dalmacije u Splitu.

⁷⁵ Usp. »Narod«, Split, IV, od 22. II. 1887. te V, od 13. I. 1889.

nić.⁷⁶ Č. M. Hrazdira,⁷⁷ Giorgio Slauss⁷⁸ i J. Bozzotti Obrović⁷⁹ a za polaznike i polaznice zanatlijsko-umjetničke (obrotničke) škole od 1910. g. J. Hatze.⁸⁰ Bila je nastavljena i već uvriježena praksa privatne glazbene poduke kojom su se gotovo bez iznimke i nadalje kao i dosada bavili svi glazbeni profesionalci u gradu. Ali je osobito jačala kvantitetom i kvalitetom ona glazbena poduka na koju su, najčešće već pri osnivanju, pozivala splitska glazbena društva i ansambli. *Banda cittadina* i *Narodna glazba* su tako i dalje nastojale glazbenom podukom koju su obavljali njihovi kapelnici ili daroviti glazbari osigurati svirače za svoje interne potrebe, a po potrebi pružali su podršku i poduci u sviranju na svim ostalim potrebnim instrumentima. Krajem 1904. g., kada *Narodna glazba* u jednoj od uspješnijih faza svoga djelovanja ima u vidu i proširivanje u kompletni orkestar (s gudačima), »Jedinstvo« obavještava građanstvo da je u školi *Narodne glazbe* nedavno započela redovita poduka na »strunovim, drvenim i mjedenim glazbalima... a podučavanje je besplatno uz obavezu sudjelovanja u glazbi dotično u orkestru glazbe i kazališta nakon završenog izučavanja.«⁸¹

Na svoj je način zanimljiv i jedinstven na planu glazbene poduke u Splitu a po svoj prilici i mnogo šire poduhvat *Pučke štionice* u splitskom predgrađu Lučac. Ona je u proljeće 1906. g. objavila otvaranje »škole pjevanja za splitske težake«,⁸² u kojoj su vježbe bile predviđene dva puta tjedno a učitelj je bio daroviti slikar Virgil Meneghello Dinčić, brat violinista Armanda. Iz raspoložive dokumentacije ne može se ustanoviti da li je, koliko i kako djelovala ova neobična »škola pjevanja«, ali je realna pretpostavka da se — s obzirom na stručno usmjerenje njena učitelja i društveni status onih kojima je bila namijenjena⁸³ — radilo o pokušaju čuvanja i njegovanja tradicionalnog (varošskog) folklora, omiljene i — možda upravo zahvaljujući ovim i ovakvim nastojanjima — još i danas žive i atraktivne dalmatinske klapske pjesme.

Društvenu javnu brigu o glazbenoj poduci u gradu preuzima tek nakon završetka prvog svjetskog rata *Splitsko muzikalno društvo* »Zvonimir«. Njegova uprava već u rujnu 1918. g. najavljuje početak rada društvene glazbene škole u kojoj će učiti »violin, glasovir, pjevanje i sva ostala glasbila za orkestar i glasbu te glazbena teorija i kompozicija.«⁸⁴

Iz svega što je izloženo može se zaključiti:

— da je glazbena poduka u Splitu i u drugoj polovini 19. stoljeća kontinuirano imala svoje zagovornike i korisnike.

— da su njezini nosioci u društvenoj i privatnoj praksi bili glavninom kvalitetni glazbenici, stručno osposobljeni studijem na školama konzervato-

⁷⁶ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XIX, od 28. XII. 1912.

⁷⁷ Usp. Isto, od 8. VI. 1912.

⁷⁸ Usp. Isto, XXII, od 20. V. 1915.

⁷⁹ Usp. Isto, XXIII, od 5. V. i 27. X. 1916.

⁸⁰ Usp. »Sloboda«, Split, VI, od 24. I. 1910.

⁸¹ Usp. »Jedinstvo«, Split, XI, od 16. XII. 1904.

⁸² Usp. »Sloboda«, Split, II, od 4. IV. 1900.

⁸³ Na istom mjestu: »Mjesto da težaci gube novce i zdravlje po krčmama moći će da u skladnom društvu, u pjesmi i veselju, progju par sati na nedjelju.«

⁸⁴ Usp. »Naše jedinstvo«, Split, XXV, od 3. IX. 1918.

rijskog ranga u Italiji (Bonamici, Perigozzo, Meneghello, Hatze, Strino, Cindro, Bozzotti) i Austrougarskoj (Vilhar, Faller, Rosenberg Ružić, Hrazdira), ali i na školi, odnosno konzervatoriju Hrvatskoga glazbenog zavoda (Čipin) u Zagrebu,

— da su zahvaljujući znanju i spremnosti učitelja, ali isto tako i njihovoj spretnosti, entuzijazmu i snalažljivosti usmjerene raznolike sklonosti polaznika i da je razina njihova umijeća postignuta podukom omogućavala reprodukciju sadržajno, tehnički, stilski vrlo različite glazbe koja je mogla zadovoljiti raznorodne interese i zahtjeve slušalaca te solidne kriterije pri procjenjivanju izvedaba i odabranog repertoara,

— da su u glazbenoj poduci uz praktično muziciranje — učenje pjevanja i sviranja na različitim instrumentima — bile zastupljene i teorijske glazbene discipline,

— da su političke prilike otežavale i usložnjavale i problematiku glazbene poduke,

— da je unatoč političkoj podvojenosti i sumnjičavosti u redovima svih sudionika, glazbenom podukom bio obuhvaćen značajan broj građana različite dobi, društvenog statusa i kulturnog interesa što je vrlo djelotvorno doprinosilo široj i sveobuhvatnijoj demokratizaciji glazbe i glazbene kulture u najširem smislu riječi.

Sagledana, dakle, iz današnje perspektive glazbena poduka u Splitu u drugoj polovini 19. stoljeća je vrlo značajan, čak presudan čimbenik glazbenog života u gradu a time i glazbene kulture koja je iz njega ponovno sve intenzivnije počela zračiti.

Zusammenfassung

DER MUSIKUNTERRICHT IN SPLIT IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. Jhs.

Mirjana Škunca

Die Tradition des Musikunterrichts aus der ersten Hälfte des 19. Jhs. fortsetzend brachte die zweite Hälfte des Jahrhunderts in günstigeren gesellschaftlich-politischen Verhältnissen und unter besseren materiellen Bedingungen auch auf diesem Teilgebiet der Musikkultur in Split einen bedeutenden Fortschritt.

Die Initiativen waren zahlreich. Außer dem Dom, dem Priesterseminar, dem Humanistischen und dem Realgymnasium sowie anderen zu der Zeit gegründeten Mittelschulen in Split kümmerten sich für die Schulung der nötigen Musikfachleute in der eigenen Mitte auch bürgerlichen Musikgesellschaften sowie die Ensembles *Banda Cittadina*, *Narodna glazba*, *Società filarmonica di Spalato* und vor allem *Zvonimir*. Außer an den öffentlichen Schulen war in der Stadt auch der Privatunterricht in Musik verbreitet, den überwiegend die Kapellmeister bzw. Chorleiter der genannten Gesellschaften erteilten (F. S. Vilhar, N. Faller, V. Rosenberg Ružić, L. Perigozzo, A. Meneghello-Dinčić, J. Hatze und C. M. Hrazdira wie auch andere Berufsmusiker in der Stadt, beispielsweise E. Bonamici, Vinka Čipin, Jelka Karlovac, A. Dobronić, Cvijeta Cindro und J. Bozzotti-Obrović). Eine bemerkenswerte

Seltenheit stellte die »Škola pjevanja za splitske težake« (Gesangschule für die Stadtbauern von Split) dar, die von dem Maler Virgil Meneghello-Dinčić geleitet wurde.

Aus der Dokumentation geht hervor, daß der Musikunterricht in Split auch in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts kontinuierlich war, daß er überwiegend von Musikfachleuten durchgeführt wurde, und zwar sowohl im praktischen Musizieren als auch in musiktheoretischen Disziplinen. Von dem Musikunterricht waren die Bürger verschiedenen Alters, gesellschaftlichen Status und kulturellem Interesse erfaßt, was nicht nur die Verbreitung des Interesses für die Musik und das Kultivieren des Musikgeschmacks ermöglichte, sondern auch die Demokratisierung der Musik und der Musikkultur im weitesten Sinne des Wortes förderte.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR
Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK
Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR
Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:
Savez povijesnih društava Hrvatske
Historijski zbornik
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šalјite na adresu:
Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, za Historijski zbornik
Zagreb, Ul. Đure Salaja 3

Cijena ovog broja iznosi 450 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad Hrvatske
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — ožujak 1991.